

Een probaat middel tegen razernij en hondsdolheid: het gebruik van de Sint-Hubertussleutel in Zolder, 1803-1836

door Rombout Nijssen¹

Een opmerkelijke affiche

Bij de inventarisatie van het parochiearchief van Engsbbergen, dat in 2001 samen met het kerkfabrieksarchief in het Rijksarchief in Hasselt in bewaring werd gegeven, kwam een merkwaardig drukwerk aan het licht². Het betreft een ongedateerde, in het Frans gestelde *Instruction* voor het gebruik van de zogenaamde *Sint-Hubertussleutels*. De tekst is gevat in een randversiering en afgedrukt op een blad papier dat nu nog circa 17 bij 28 centimeter meet. Het blad is vroeger ter versteviging op een tweede blad papier gekleefd, waardoor het watermerk niet meer te onderscheiden is. Het tweede blad is een fragment van een verkoopsaffiche uit 1791.

De *Instruction* vertoont veel gelijkenis met de affiche die afgebeeld staat in het in 1994 uitgegeven werk van Freckmann en Kühn over de verering van Sint-Hubertus in het Rijnland. De daar afgebeelde affiche bevat de Duitstalige versie van de Franse tekst die in het parochiearchief van Engsbbergen werd aangetroffen. Anders dan de Franse tekst werd de Duitse in een Gotische letter gedrukt. Het feit dat de rand van de beide affiches met hetzelfde motief versierd is, wijst er op dat beide affiches uit dezelfde drukkerij komen. Freckmann en Kühn dateren het drukwerk als laat achttiende-eeuws³.

Een *Sint-Hubertussleutel* of *Hoornijzer*, is een aan Sint-Hubertus toegewijd brandmerk. Het bestond uit een ijzeren plaatje met een afbeelding van een jachthoorn, gevat in een houten handvat. Het werd in de abdij van Saint-Hubert gewijd, en na de wijding werd er de miraculeuze stola van Sint-Hubertus mee aangeraakt.

De *Sint-Hubertussleutel* werd beschouwd als een probaat middel tegen hondsdolheid bij dieren. Dieren die door een vos of een razende hond gebeten waren, en mogelijk besmet waren, moesten met het verhitte ijzer gebrandmerkt worden op de wonde. Indien dat niet mogelijk was, dan schreef de *Instructie* voor het dier op de kop te brandmerken. Vervolgens moest het dier gedurende negen dagen opgesloten blijven. De overige dieren in de stal of in de kudde moesten op dezelfde manier op de kop gebrandmerkt worden, maar zij hoefden niet opgesloten te worden. Voorts schreef de *Instructie* voor dat, vanaf de dag dat de dieren deze behandeling hadden ondergaan, iemand van de familie gedurende vijf of negen dagen dagelijks ter ere van God, Onze-Lieve-Vrouw en de heilige Hubertus vijf Onze-Vaders en Weesgegroeten moest bidden. Het dier in kwestie moest gedurende deze tijd dagelijks, en voor dat het ander voer kreeg, wat brood of haver krijgen, die ter ere van Sint-Hubertus was gewijd.

De *Instructie* wijst er de gelovigen op dat de *Sint-Hubertussleutels* niet mogen worden gebruikt om mensen te brandmerken. Ook om hout of andere voorwerpen te merken mogen zij niet gebruikt worden. Dit soort misbruiken zou de sleutels profaneren. Anderzijds zou het een misvatting zijn, zo meldt de *Instructie*, om te denken dat de sleutels ook ontheiligd zouden worden door ze met de hand aan te raken of door ze te laten vallen.

Tot slot wijst de auteur van de *Instructie* er zijn lezers op dat de meest zekere remedie tegen de hondsdolheid bij mens en dier er in bestaat zich tijdig bij een Broederschap ter ere van Sint-Hubertus aan te sluiten en jaarlijks naar godsvrucht en vermogen een penning te offeren ter ere van de heilige.

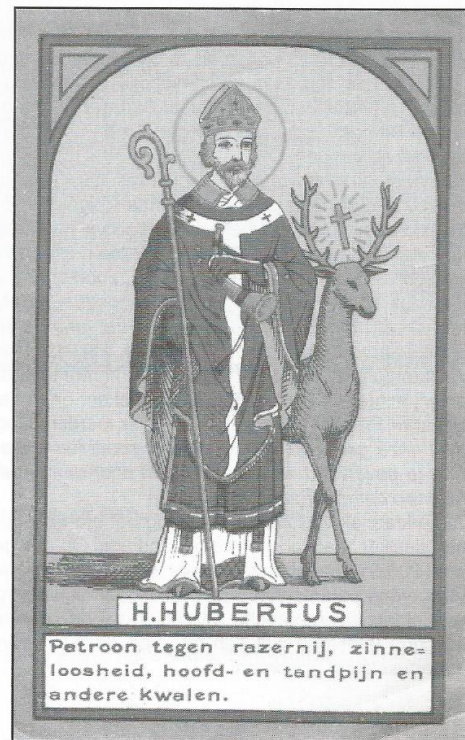
Wie deze tekst met de wetenschap van vandaag in het achterhoofd leest, zal concluderen dat het uitbranden van een wonde en het isoleren van een besmet dier, zeker geen onverstandige maatregelen waren. Het brandmerken op de kop indien de bijwonde niet gevonden kon worden en het brandmerken van de gezonde dieren komt vreemder over.

Het feit dat de bestrijding van razernij of hondsdolheid in verband gebracht wordt met de verering voor Sint-Hubertus, had uiteraard te maken met het feit dat hij de patroon was van de jacht en als zodanig ook van de jachthonden. Razernij en honds-dolheid werden wel eens door jachthonden op mensen of op hun vee overgebracht.

Het gebruik van het Sint-Hubertusijzer in Zolder

Eén van de Limburgse parochies waar de verering van de Heilige Hubertus in vroeger tijden bijzonder levendig was, was Zolder. De parochiekroniek van Zolder leert ons dat er al in de zeventiende eeuw een Sint-Hubertusaltaar in de kerk stond, maar dat de verering voor de heilige vooral tijdens het pastoraat van pastoor Mommeyer (1779-1803) werd uitgebouwd⁴. Het was pastoor Mommeyer die in 1790 het Broederschap van Sint-Hubertus in de parochiekerk oprichtte.

Op 20 april 1790 keurde paus Pius VI de oprichting van het Broederschap en zijn statuten goed, en verleende hij een aflaatbrief aan de leden en aan de gelovigen die de heilige Hubertus in de parochiekerk van Zolder zouden vereren. In hetzelfde jaar zou pastoor Mommeyer een boekje uitgegeven hebben om het lidmaatschap van het Broederschap te propageren. Het initiatief van de pastoor sloeg aan en in 1790 mocht hij al 143 leden inschrijven. Op de volgende feestdag van Sint-Hubertus, op 3 november 1791, telde het Broederschap 281 leden, en bij het overlijden van de pastoor in 1803 waren er 371 mensen ingeschreven. Daarna groeide het Broederschap niet meer spectaculair, maar de parochiekroniek van Zolder vermeldt bedevaarten uit de Kempen naar Sint-Hubertus in Zolder omstreeks het midden van de negentiende eeuw. De laatste inschrijvingen van nieuwe leden dateren van 1911.

In alle lagen van de bevolking trof pastoor Mommeyer vereerders van Sint-Hubertus die tot zijn Broederschap wilden toetreden. Hij recruteerde vooral in Zolder en in de naburige gemeenten Heusden, Houthalen en Zonhoven. Andere gemeenten in de omgeving die behoorlijke aantallen leden leverden waren Kuringen, Kermt, Berbroek, Meldert, Beringen, Paal, Koersel, Beverlo en Helchteren. Slechts enkele ingeschrevenen kwamen van verder gelegen parochies: Eksel, Peer, Meeuwen, Genk, Zutendaal, Munsterbilzen, Bilzen, Sint-Truiden, Hasselt, Diest, Tessenderlo, Kwaadmechelen, Oostham, Meerhout en Averbode. De enkele leden uit Luik, Hoei en Nijmegen waren wellicht overtuigde vereerders van de patroonheilige van het Broederschap. Niet alleen onbekende mensen schreven zich in. Op 3 november 1791 lieten bijvoorbeeld de leden van de plaatselijke adellijke familie de Villenfagne en Maria Hyacinthe de Gondrecourt, abdis van Herkenrode, zich in het Broederschap inschrijven.

In Zolder werd niet de hand gehouden aan de hierboven vermelde *Instructie*, waar die stelt dat de *Sint-Hubertussleutel* niet mag gebruikt worden om mensen te behandelen. Het ledenregister van het Zolderse Broederschap bevat immers een lijst van 18 personen die in de periode 1803-1836 in de parochiekerk met de *Sint-Hubertussleutel* werden *uitgebrand* of *gebrandmerkt*. Voorts maakt de lijst melding van de brandmerking van een os in 1837². De lijst wordt in bijlage bij deze bijdrage uitgegeven. Ook elders werden beetwonden bij mensen met een *Sint-Hubertussleutel* uitgebrand. R. Lambrechts vermeldt in zijn werk over het volksgeloof in de Kempen hetzelfde gebruik in Morkhoven³.

Uit de lijst van Zolder blijkt dat er zich vooral in 1803 en 1804 veel mensen lieten behandelen. In 1803 waren het er zes, en het jaar daarna acht. Daarna valt het gebruik stil, of werd het niet meer systematisch geregistreerd. Eén man werd in 1807 behandeld en twee behandelingen zijn niet gedateerd, en volgens deze lijst werd het brandijzer in 1836 het laatst bovenghaald om een mens voor de razernij te behoeden. Tussen de personen die een behandeling met het brandmerk ondergingen, waren dertien mannen en vijf vrouwen. Voorts valt het op dat er geen inwoners van Zolder in de lijst voorkomen, of het zou moeten gaan over de drie personen waarvan de woonplaats niet vermeld werd. De geografische spreiding van de personen in de lijst toont, zoals te verwachten, aan dat vooral mensen uit de dorpen in de onmiddellijke omgeving in Zolder bij Sint-Hubertus hun heil zochten. Barbara Reemen uit Overpelt en Barbara Erdekens uit Peer zijn de uitzonderingen die de regel bevestigen.

Rest nog de vraag wat het effectief resultaat was van de behandeling met het aan Sint-Hubertus toegewijde brandijzer. Wie zich de moeite wil getroosten de overlijdensregisters te controleren van de gemeenten waaruit de mensen die in deze lijst vermeld worden afkomstig waren, zou kunnen uitzoeken of zij ook effectief voor de razernij behoed waren. Met in het achterhoofd het Bijbels verhaal over de verandering van de vrouw van Lot in een zoutzuil (Gen.19, 26), nadat zij het niet kon laten om na Goddelijk ingrijpen achterom te kijken, besloten wij echter dit punt niet te onderzoeken, en het te houden bij wat wij vroeger in de catechismusles leerden: *God verhoort altijd onze gebeden, als wij bidden zoals het behoort, ofwel door te geven wat wij vragen, ofwel door een ander goed te verlenen dat meer zalig is*⁴.

De kerkfabriek van Zolder bezit nog het brandmerk waarmee men destijds mensen en vee behandelde. Op dit ogenblik (januari 2002) is het echter, evenals veel andere voorwerpen uit het roerend patrimonium van de kerkfabriek, voor restauratie naar elders overgebracht. Misschien wil de redactie van dit tijdschrift later nog wel een foto van deze Limburgse *Sint-Hubertussleutel* opnemen.

Bijlage: lijst van in de kerk van Zolder uitgebrande personen.

Den 8 mej 1803 is in de kerck van Zolder uijtgebrand met den sleutel van den H. Hubertus Bartholomeus Gierard, item sijne suster woonende te Beverloo.

Den 5 junij 1803 is Joannes van Muijsen van Beringen uijtgebrand op de rechte hand vijf gaeter en op de lincke een.

Den 15 julij 1803 is Joannes Peeters van Pael uijtgebrand en gaet op sijn lincke bille gebeeten van eenen raesenden hond.

Den 18 augusti 1803 is Barbara Reemen van Overpeldt uijtgebrand vier gaeter gebeeten van eenen raesende hond op haer rechten aerm.

Den 20 september 1803 is uijtgebrand Joannes Petrus Schepers ex Pael op sijne regte hand gebeten van eenen razenden hond.

Fransois de Beiemner is uijt gebrant aen haer rechse been gebeeten van eenen raesenden hond den 17 januarius 1804.

Den 20 januarius 1804 is Fransiscus Huijbreghs uijt gebrant van drij beeten in sijn rechts been van eenen raesenden hond.

Den selven dagh is Anna Celis Snijers uijtgebrant van eenen beet van eenen raesenden hond aen haer rechts been van Meldert.

Den 1 julij 1804 is uijtgebrant den beet van eenen raesenden hond aen Alexander Clerx van Lummen.

Den 11 septembre 1804 is uijtgebrand Petrus Poelmans van Kermpt gebeeten van eenen raesenden hond om sijnen duim.

Den 27 octobre 1804 is aende reghte hand uijtgebrand eenen beet van eene raesenden hond Paulus Dielen van Houthalen.

Den 16 novembre 1804 uijtgebrand in de kerck van Zolder met den sleutel van den H. Hubertus Barbara Erdekens van Peer, op haere lincke hand op vier diversche plaetsen gebeeten van eenen raesenden hond.

Den 18 novembre 1804 is Peeter Agten uijtgebrant een beet van eenen raesenden hond aen sijnen reghte hand.

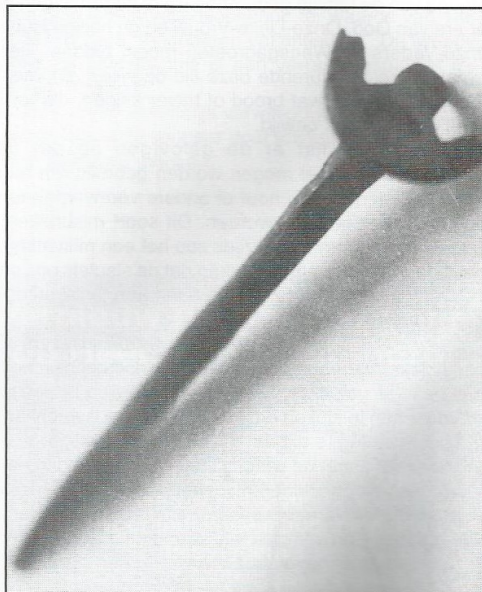
Den 1sten oktober is uijtgebrand Joannes Antonius Maes ex Helchteren.

Anna Maria Poelmans sijnde op vijf differente plaetsen doorgebeten uijtgebrand ex Helchteren.

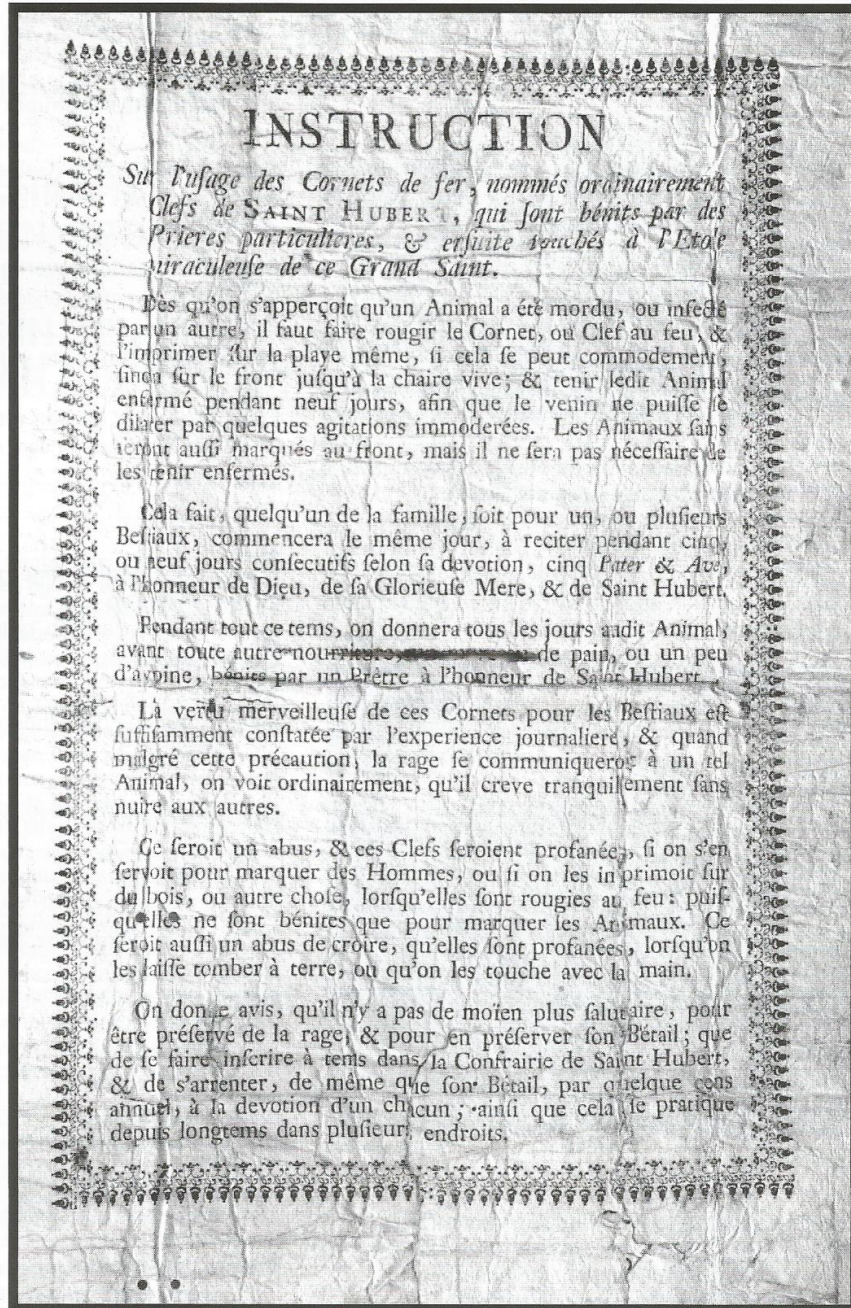
Den 16 oktober 1836 is uijtgebrand onder de neus Joannes Polles van Hasselt met den sleutel van St. Hubertus.

Den 22 december 1837 is uijtgebrand eenen os van Peter Antoon van Pol van Heusden die 2 mael doorbeeten was.

Den 27 octobre 1807 is in de rechte hand uijtgebrand vier beten van eenen raesenden hond van Jan Paulus Dikien van Houthalen.

De St.-Hubertussleutel van St.-Huibrechts-Lille

¹ De auteur dankt de heer Alfons Claes uit Heusden, die hem met zijn encyclopedische kennis van de volksdevotie en van de literatuur over volksdevotie op een bijzonder efficiënte wijze de weg wees naar sporen van de Sint-Hubertusverering in de Kempen.

² Rijksarchief Hasselt, *Parochiearchief van Engsbbergen*, nr. 106.

³ K. FRECKMANN en N. KÜHN, *Die Verehrung des heiligen Hubertus im Rheinland. Ein Handbuch*, Keulen-Brussel, 1994, p. 43-44.

⁴ Rijksarchief Hasselt, *Parochiearchief van Zolder*, nr. 1.

⁵ Rijksarchief Hasselt, *Parochiearchief van Zolder*, nr. 5.

⁶ R. LAMBRECHTS, *Bezem en kruis. Grepen uit het Zuidkempische volksgeloof*, Retie, 1974, p. 159.

⁷ *Catechismus ten gebruike van al de bisdommen van België*, Mechelen, 1954, vraag 330.

n.v.d.r.: Eenzelfde "Instruction" is bewaard in het parochiearchief van Lille. Zie J. Molemans, *Sint-Huibrecht in Lille, Sint-Huibrechts-Lille* 1976, p. 21.